

UDK 070 (497.5) "1848/1851"
316.77 (497.5) "1848/1851"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 8. veljače 2006.
Prihvaćeno za tisak: 29. lipnja 2006.

Zagrebačko liberalno novinstvo o slobodi tiska i društvenoj ulozi novina od izbijanja revolucije 1848. do uvođenja neoapsolutizma 1851. godine

Vlasta Švoger

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

Zagreb

Republika Hrvatska

U radu se prikazuje kako su zagrebački liberalni listovi *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine* tijekom izlaženja te *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* i *Agramer Zeitung* od proljeća 1848. do početka ljeta 1849. (odnosno dok nisu počeli zastupati politiku austrijske Vlade kao njezini organi u Hrvatskoj) shvaćali slobodu tiska i kakva je, prema mišljenju kruga okupljenih oko njih, bila uloga novina kao javnog medija. Prikazuje se i kako su uredništva navedenih listova u praksi primjenjivala svoja shvaćanja o medijskoj ulozi novina.

Ključne riječi: zagrebački liberalni listovi, *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung*, *Jugoslavenske novine*, *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, *Agramer Zeitung*, sloboda tiska, liberalizam, javni mediji, revolucija 1848.-1849., neoapsolutizam

I. Pojmovno-teorijski okvir

Pojmovi tisak, sloboda tiska i javno mnijenje postali su važnim sastavnicama pojmovnog aparata liberalnih krugova u revolucionarnim previranjima u Europi od tridesetih godina do sredine 19. stoljeća i kao takvi ušli su u svakodnevnu političku praksu većine europskih zemalja, dakako i Hrvatske.¹ Budući da su ti pojmovi tije-

¹ Pojam Hrvatska u ovome radu ne rabim u pokrajinskom značenju nego u značenju Trojedne Kraljevine, odnosno njezinih dijelova Hrvatske i Slavonije. Takav postupak držim metodološki korektnim, jer je u vrijeme koje obrađujem u ovome radu taj pojam počeo nadrastati uski pokrajinski okvir i

kom navedenog razdoblja mijenjali područje značenja, potrebno ih je ukratko definirati, odnosno prikazati njihovo značenje sredinom 19. stoljeća.

Pojam tisak ima nekoliko temeljnih područja značenja. Najšire značenje pojma tisak obuhvaća sve vrste tiskovina (plakati, leci, novine, časopisi, brošure, knjige itd.). Pojam tisak označava i tehnički postupak tiskanja različitih tekstova. Hrvatski pojam *tisak* izvedenica je glagola *tiskati*, tiještiti, a nazivi za tisak na njemačkom jeziku *Presse*, odnosno na engleskom jeziku *press* također su izvedeni od glagola istoga značenja (njem. *pressen*, eng. *press*). Tisak u užem značenju označava periodiku, dakle novine i časopise², odnosno politički periodički tisak. Ovo sužavanje sadržaja pojma tisak uvriježilo se u Europi oko 1850. godine, a u tom značenju pojam tisak sredinom 19. stoljeća rabila su uredništva i suradnici hrvatskih listova koji su tema ovoga rada. Najuže značenje pojma tisak – dnevni (politički) tisak - nastalo je u drugoj polovici 19. stoljeća i odraz je tehnološkog i organizacijskog razvitka tiskarske struke te porasta značenja dnevnog tiska koji je kao tada još uvijek najvažniji javni medij monopolizirao funkciju informiranja društva.³

U ovome radu pojam tisak rabi ću u svim značenjima, a najčešće u značenju političke periodike. U tom značenju taj su pojam najčešće rabila i uredništva ovdje obrađivanih listova.

Za razliku od hrvatskih autora, njemački se autori već od kraja 17. stoljeća bave pitanjem razgraničenja medijskih fenomena novina i časopisa. Joachim vom Schwarzkopf još je krajem 17. stoljeća utvrdio četiri temeljna obilježja novina, koja ih razlikuju od ostalih publicističkih vrsta, a ta su obilježja prihvatili i drugi teoretičari novinskog medija. Ta su temeljna obilježja: aktualnost, periodičnost, publicitet i univerzalnost. Aktualnost podrazumijeva zauzimanje stajališta prema različitim dnevnim događajima listova koji redovito izlaze u određenom razdoblju. Novine bi trebale imati univerzalni sadržaj koji zanima široki krug čitatelja, a publicitet je svojstvo novina koje podrazumijeva obraćanje što je moguće širem krugu publike.⁴ Časopis je publicistički medij koji ima neka od navedenih obilježja, ali ne sva četiri istovremeno. Od novina se najčešće razlikuje u nešto manjoj aktualnosti i smanjenoj učestalosti izlazenja, a može imati neka ograničenja i u ostala dva temeljna obilježja novinskog medija.⁵

U prosvjetiteljskom duhovnom ozračju potkraj 18. stoljeća u Europi mijenja se glavna funkcija tiska, tj. (političke) periodike. Tisak nadrasta ulogu pukog prenositelja informacija i preuzima dvostruku ulogu, ulogu oblikovatelja javnoga mnijenja, ali i predstavnika čitalačke publike. Promjenom uloge tiska mijenja se i opseg prava koja

postupno poprimati šire nacionalno značenje. Dalmacija se u radu manje spominje, jer je većina suradnika i čitatelja navedenih listova bila iz Hrvatske i Slavonije.

² O osnovnim obilježjima novina i časopisa te o međusobnim razlikama usp. *Handbuch der Publizistik*, ur. Emil Dovifat, Bd. 3 (Praktische Publizistik, 2. Teil), Berlin, 1969., 49.-62., 153.-160., 370.-383.

³ Franz SCHNEIDER, "Presse, Pressefreiheit, Zensur", *Geschichtliche Grundbegriffe, Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland (GG)*, ur. Otto Brunner, Werner Conze i Reinhart Koselleck, Band 4, Stuttgart, 1978., 899.-927., posebice 899.-901., 926.

⁴ Nabor Urbain A. DE VOLDER, "Die Zeitung", u: *Handbuch der Publizistik*, n. dj., 49.-62., osobito 51., 57.-61.

⁵ O razlici između novina i časopisa usp. Günter KIESLICH, "Die Zeitschrift", u: *Handbuch der Publizistik*, n. dj., 370.-383.

on zahtijeva. Tisak zahtijeva pravo na javno izražavanje poznatih informacija, tj. slobodu tiska, ali i pravo na istraživanje i otkrivanje novih informacija (za koje se dotad nije smjelo ni pitati). Posljedica tih promjena jest i nastanak novoga pojma sadržajno i jezično. Novonastali pojam sloboda tiska brzo je ušao u široku uporabu, ali ujedno je postao snažno ideološki obojen. Pojmovi sloboda mišljenja, savjesti i tiska u to su se vrijeme često rabili kao komplementarni pojmovi, a najkasnije u predožujsko doba pojam sloboda tiska u svoj sadržaj preuzima i značenje slobode mišljenja i slobode savjesti. Krugovi koji su zahtijevali slobodu tiska svoje su zahtjeve temeljili na tri različita načelna objašnjenja. Sloboda tiska mogla se tumačiti kao čin vladareve milosti. Sloboda tiska mogla se tražiti pozivanjem na njezinu svrhovitost u društvu, ali također se mogla tumačiti i kao jedno od ljudskih prava, sukladno prosvjetiteljskom učenju o prirodnim pravima čovjeka. Ova treća načelna interpretacija slobode mišljenja postupno je dobivala prednost u odnosu na preostale dvije. Francuska revolucija krajem 19. stoljeća označila je prekretnicu i u shvaćanju uloge tiska, a to je bilo povezano i s već spomenutom novom ulogom tiska. Početkom 19. stoljeća "sloboda tiska nije značila samo slobodu novinstva, tiskanja knjiga i trgovine knjigama od državnog skrbništva, nego i uopće slobodu izražavanja misli putem tiskovina."⁶ Zaoštavanje represivne politike prema tisku u većini europskih zemalja za vrijeme Francuske revolucije i nakon nje bilo je u proporcionalnom odnosu sa strahom od revolucije među vladajućim krugovima europskih zemalja. Proporcionalno tim dvjema pojavama bilo je i glorificiranje ideje slobode tiska. Širenje ideje nacije nakon Francuske revolucije odrazilo se i u publicistici kao oblikovatelju i izrazu javnoga mnijenja. Kao rezultat toga pojam tiska počeo se tumačiti u demokratskom duhu i u duhu narodno-nacionalnoga i građanskoga društva kao "usta naroda i uho vladara". Sukladno reprezentativnoj ulozi tiska, sloboda tiska počela se povezivati s parlamentarizmom, pa su parlament i periodički (politički) tisak shvaćeni kao predstavnici naroda i njegovi organi. Sloboda tiska bila je jedan od glavnih zahtjeva liberalnih i revolucionarnih pokreta 1848.-1849. u europskim zemljama. Nakon ukidanja cenzure⁷, što je u većini zapadnoeuropskih zemalja i Habsburškoj Monarhiji provedeno u proljeće 1848., sloboda tiska kao jedna od liberalnih tekovina u ustavnim monarhijama trebala je biti zajamčena ustavom⁸, što se uglavnom i dogodilo, premda je neograničena sloboda tiska u većini europskih zemalja⁹ bila kratka vijeka. Tako je bilo i u Habsburškoj Monarhiji, gdje su određene mjere za ograničavanje slobode tiska poduzete već u prosincu 1848., a prvi zakon o tisku donesen je u ožujku 1849.¹⁰ Po uzoru na taj tiskovni zakon sastavljen je hrvatski "Privremeni zakon o štampi" i proglašen u svibnju 1849.¹¹

⁶ Michaela BREIL, *Die Augsburger "Allgemeine Zeitung" und die Pressepolitik Bayerns. Ein Verlagsunternehmen zwischen 1815 und 1848*, Tübingen, 1996., 69.

⁷ O genezi institucije cenzure i o različitim tipovima cenzure usp. Franz SCHNEIDER, n. dj., 902.-903.

⁸ Isto, 909., 913.-914., 916.-917., 919., 924.-926., citat sa str. 925.

⁹ O zakonskoj regulaciji slobode tiska i s njom tijesno povezane porotne sudbenosti u europskim zemljama usp. Dalibor ČEPULO, *Prava građana i moderne institucije. Europska i hrvatska pravna tradicija*, Zagreb, 2003., 131.-136.

¹⁰ Richard KOHNEN, *Pressepolitik des Deutschen Bundes. Methoden staatlicher Pressepolitik nach der Revolution von 1848 (Pressepolitik des Deutschen Bundes)*, Tübingen, 1995., 99.-100.

¹¹ O položaju tiska sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj usp. Vlasta ŠVOGER, *Südslawische Zeitung 1849.-1852. Organ nove epohe kod Južnih Slavena (Südslawische Zeitung)*, Zagreb, 2002., 42.-48.

Tisak i sloboda tiska usko su povezani s pojmovima javnoga mnijenja i javnosti. Pojmom javnost od druge polovice 18. stoljeća označava se slobodni promet govora i spisa. Potkraj 18. stoljeća širi se područje značenja pojma javnost i obuhvaća slobodu mišljenja, govora, pisanja i tiska kao neprenosiva prava čovjeka. Nakon što je "Code Napoleon" uveo javnost sudskog postupka i kaznenim parnicama, pojam javnost postaje političkim sloganom i u sudstvu. U predožujskom razdoblju pojam javnosti dostiže vrhunac razvoja i postaje središnjim zahtjevom liberalnog ustavnog programa u stvaranju uvjeta za ostvarenje providnosti procesa odlučivanja u državi, odnosno današnjim rječnikom rečeno u realizaciji načela transparentnosti u procesu odlučivanja. Javnost postaje i temeljnim obilježjem i preduvjetom svakog valjanog stajališta te jednim od stereotipa liberalne argumentacije. Teoretičari liberalne orijentacije ugradili su načelo javnosti u temelje svakog ustava, pa je ono uskoro postalo konkurencijom monarhijskom načelu.¹²

Na hrvatskom jeziku pojam javnost ima tri glavna značenja: to je naziv za skupinu pojedinaca koja usmjerava pozornost na općevažna pitanja, pa je u tom kontekstu blizak pojmu publika. Pojmom javnost označava se područje komuniciranja među pripadnicima publike radi oblikovanja stajališta, shvaćanja ili htijenja koja prihvaćaju mnogi od njih i u tom je značenju pojam javnosti blizak pojmu javno mnijenje. U trećem značenju pojam javnost označava organizacijsko načelo djelovanja organa koji se brinu o općevažnim pitanjima i taj aspekt pojma možemo nazvati transparentnošću. Javnost se institucionalizira na više načina: uz pomoć normi koje osiguravaju da djelovanje pojedinih organa bude otvoreno publici; putem institucija autonomnog komuniciranja publike (sloboda okupljanja i udruživanja, sloboda tiska, sloboda ostalih oblika javnoga komuniciranja, osiguranje tajnosti privatnog komuniciranja) i u političkim pravima državljana.¹³

Pojam javno mnijenje do sedamdesetih godina 18. stoljeća označavao je mišljenje koje dijele mnogi, a nakon toga je, dobivši političke konotacije, povezan sa zahtjevom za općenitošću. Upravo taj zahtjev otvorio je put ideologizaciji pojma, jer je, sukladno imperativu općenitosti, neposrednost kolektivnog iskustva zauzela mjesto privatnog uvjerenja pojedinca o javnim pitanjima. Ideologizaciju javnog mnijenja provelo je liberalno građanstvo u predožujskom razdoblju. Naime, ono je javno mnijenje poistovjetilo s glasom oporbeno orijentiranih obrazovanih srednjih društvenih slojeva, koji su se borili za pravo zastupanja vlastitih (privatnih) interesa u parlamentu, identificirajući vlastite interese s javnim interesima u ustavnoj monarhiji, pri čemu je ustavna monarhija postala središtem realizacije političkih interesa liberalnoga građanstva. Već se tijekom Francuske revolucije pokazalo da je sloboda tiska osnovni preduvjet za razvoj javnoga mnijenja. Stoga je jedna od važnijih težnji liberalnih krugova u prvoj polovici 19. stoljeća bila ustavno-pravna institucionalizacija slobode tiska. Za revolucije 1848.-1849. liberali su otišli i korak dalje u tom smjeru, pa su vlastite ustavno-pravne i političke zahtjeve legitimirali pozivajući se na javno mnijenje.¹⁴ Takve su tendencije bile izražene i u krugu liberala okupljenih oko zagrebačkih listova koji su tema ovoga rada.

¹² Lucian HÖLSCHER, "Öffentlichkeit", GG, Bd. 4, Stuttgart 1978, 413.-467. Ovdje se referiram na str. 446.-447., 457.-458.

¹³ *Leksikon temeljnih pojmova politike*, ur. Ivan Prpić, Žarko Puhovski i Maja Uzelac, Zagreb, 1990., 237.

¹⁴ Lucian HÖLSCHER, "Öffentlichkeit", 448., 453.-455.

II. Istraživanja medija u suvremenoj historiografiji

Valja reći nekoliko riječi o ulozi novina kao javnih medija i istraživanju njihove medijske uloge. Novija istraživanja inozemnih istraživača medija pokazala su da je kompetencija medija u stvaranju i interpretiranju vijesti te u odlučivanju o njihovom objavljivanju ili neobjavljivanju bila važan faktor u procesu političkoga odlučivanja. Doduše, važnost tog faktora bila je različita u pojedinim razdobljima novije povijesti. Zbog tih rezultata u istraživanju medija provedene su promjene u metodologiji i ciljevima istraživanja medija. Naime, u recentnim istraživanjima medija u velikim svjetskim historiografijama povijest medija više se ne tretira kao primarno kulturni, odnosno komunikološki fenomen, pa se medije više ne istražuje ponajprije kao "sferu jezično-simboličkog posredovanja između pošiljatelja i primatelja". Povijest medija u recentnim je istraživanjima nadrasla i "kulturalističko proširenje" i u novije se vrijeme povijest medija uglavnom istražuje kao integralni dio obuhvatne političke povijesti. Pri tom se ne misli na političku povijest u klasičnom smislu, koja je ponajprije istraživala dinastičke odnose, sukobe i prevrate, nego se podrazumijeva politička povijest koja vladanje shvaća, između ostaloga, i kao "javno predstavljanje pretenzija za vlašću", koja svoju pozornost usmjerava na promjenjive oblike insceniranja i medijaliziranja vlasti i koja vodi računa o tome da se i samo političko djelovanje neprestano mijenja pod utjecajem interpretacije stvarnosti koju šire javni mediji.¹⁵

U hrvatskoj historiografiji nažalost još nema tako fundiranih istraživanja o povijesti medija, jer za to još ne postoje neki od preduvjeta, primjerice vrlo su rijetke obuhvatne monografije o pojedinim listovima, koje bi osim tehničko-strukturne te sadržajne i idejno-koncepcijske analize prikazale i složeno višesmjerno djelovanje pri oblikovanju utjecaja tih listova na javno mnijenje. Ovaj rad mali je prilog istraživanju povijesti medijskog djelovanja zagrebačkog liberalnog tiska u važnom razdoblju za povijest tiska, od izbijanja revolucije 1848. do uvođenja neoapsolutizma posljednjeg dana 1851. godine.

III. Zagrebački liberalni listovi o slobodi tiska i društvenoj ulozi novina sredinom 19. stoljeća

Ovaj ponešto opširniji teorijski uvod bio je potreban radi kontekstualizacije shvaćanja uredništava zagrebačkih liberalnih listova *Saborskih novina*¹⁶, *Slavenskog Juga*¹⁷, *Südslawische Zeitung*¹⁸, *Jugoslavenskih novina*¹⁹, *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-sla-*

¹⁵ Andreas SCHULZ, "Der Aufstieg der 'vierten Gewalt'. Medien, Politik und Öffentlichkeit im Zeitalter der Massenkommunikation", *Historische Zeitschrift*, Bd. 270, 2000., 65.-97., ovdje se referiram na str. 95.-96.

¹⁶ O tome listu usp. Tomislav MARKUS, "Saborske novine", *Kolo* 5.-6., Zagreb, 1994., 471.-485. i Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939. (Povijest novinstva)*, Zagreb, 2003., 131.-133.

¹⁷ Usp. Tomislav MARKUS, *Slavenski Jug 1848.-1850. i hrvatski politički pokret (Slavenski Jug)*, Zagreb, 2001.; Josip HORVAT, *Povijest novinstva*, 134.-142. i 144.-150.

¹⁸ Usp. Vlasta ŠVOGER, *Südslawische Zeitung*; Josip HORVAT, *Povijest novinstva*, 142.-144.

¹⁹ Josip HORVAT, *Povijest novinstva*, 150.-151. O tome i o prethodno navedena tri lista usp. i disertaciju Vlaste ŠVOGER, *Hrvatsko liberalno novinstvo u doba revolucije – Saborske novine, Slavenski Jug, Südslawische Zeitung i Jugoslavenske novine (1848.-1852.)*, Zagreb, 2004.

vonskih²⁰ i *Agramer Zeitung*a²¹ o slobodi tiska i ulozi novina u javnome životu. U tekstu ću prikazati kako su uredništva navedenih listova shvaćala slobodu tiska i ulogu novina kao nesumnjivo najvažnijega javnoga medija u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća, zatim kakvo je bilo njihovo mišljenje o uvjetima djelovanja tiska i kako su se prilagođavala promjenama tih uvjeta. Na istraživanje me potaknula spoznaja da su uredništva navedenih listova bila svjesna višestruke uloge novina kao javnog medija i svjesno su nastojala utjecati na oblikovanje javnoga mnijenja. Prema mom mišljenju potrebno je istražiti taj u dosadašnjim istraživanjima zanemareni aspekt djelovanja tih listova, jer je on imao važnu ulogu u njihovu funkcioniranju kao javnih medija, a imao je određeni utjecaj i na mehanizme djelovanja političke vlasti u Hrvatskoj u navedenom razdoblju. Taj aspekt medijskog djelovanja zagrebačkih liberalnih novina nesumnjivo pridonosi upotpunjavanju naše spoznaje o prošloj stvarnosti, odnosno barem djelomice omogućuje uvid u mehanizme oblikovanja javnoga mnijenja sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj.

Krug okupljen oko tih listova polazi od uvjerenja da je prirodno pravo pojedinca i naroda izraziti svoje mišljenje usmeno i pismeno, dakle i u novinama, i u tom je kontekstu slobodu tiska smatrao prirodnim i neotuđivim pravom čovjeka. Premda to uvjerenje uredništva ovdje obrađivanih listova uglavnom nisu direktno izrazila, osim uredništva *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung*a, takvo liberalno tumačenje slobode tiska razvidno je iz argumentacije i općega tona članaka. Međutim, jačanje proturevolucionarnih krugova i proturevolucionarnih tendencija u Monarhiji unijelo je raslojavanje među zagrebačke listove, pa se u *Agramer Zeitungu* iznosi teza da je sloboda tiska ustavno pravo građanina, ali i "uzvišeni dar". Sloboda tiska u tim se listovima usko povezuje sa slobodom mišljenja i izražavanja misli, a katkad se dovodi u tijesnu vezu i sa slobodom udruživanja.²² U tom su kontekstu uredništva i suradnici tih listova bili uklopljeni u liberalni diskurs i njemu imanentno tumačenje ishodišta slobode tiska.

Najviše članaka o ulozi novina kao javnoga medija u društvu i o različitim aspektima njihova djelovanja nalazimo u *Südslawische Zeitungu*, a najmanje u *Saborskim novinama*, što je i razumljivo uzme li se u obzir duljina izlaza tih listova, političke okolnosti u kojima su izlazili te odnos prema vladajućim krugovima u Habsburškoj Monarhiji. U europskim zemljama koje je zahvatio revolucionarni val u proljeće 1848. ukinuta je cenzura i uvedena je neograničena sloboda tiska, koja je u kasnijim mjesecima postupno ograničavana usporedno s jačanjem proturevolucionarnih snaga. Tako je bilo i u Habsburškoj Monarhiji.²³

²⁰ Više o tome listu vidjeti u: Josip HORVAT, *Povijest novinstva*, 75.-131. i 152.-156.

²¹ Isto, 58.-63.; Mario JAREB, Hrvatsko-mađarski odnosi od ožujka do rujna 1848. godine u svjetlu hrvatskog tiska, magistarski rad, Zagreb, 1998., 32.-33.; Wolfgang KESSLER, *Buchproduktion und Lektüre in Zivilkroatien und -Slawonien zwischen Aufklärung und "nationaler Wiedergeburt" (1767-1848)*, Frankfurt am Main, 1976., 422.-426.

²² "U Zagrebu 22. svibnja.", *SJ*, 61./24. 5. 1849.; Josip Praus i Dimitrije Demeter, "Einladung zum Abonnement auf die Südslawische Zeitung", Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa (NSK, ZR), R VII. - 2° - 6.; "Das Preßgesetz", *Agramer Zeitung (AZ)*, 54./5. 5. 1849.; Stephan Moyses, "Agram, 13. Mai", *AZ*, 58./12. 5. 1849.; "Die 'freie Presse' und die 'freie Association'", *AZ*, 136./10. 9. 1849.

²³ O ukidanju cenzure i proglašenju slobode tiska u Habsburškoj Monarhiji hrvatsku je javnost obavijestio Bogoslav Šulek, tadašnji urednik *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih (NDHS)* u uvodniku pod naslovom "Štampa je slobodna od 15. ožujka 5½ sata posle podne. Naše želje", *NDHS*, 24./22. 3. 1848.

U vrijeme kad su izlazile *Saborske novine* u Hrvatskoj je postojala neograničena sloboda tiska, a to je zasigurno jedan od razloga što uredništvo tih novina nije detaljnije pisalo o tome fenomenu, osim što je u svome programu izrijekom naveo da vjeruje u neograničenu slobodu tiska. O ulozi tiska u društvu urednici su pisali u programu toga lista, u prvome uvodniku, što također posredno potvrđuje da su bili svjesni važnosti novina kao javnoga medija. Pišući o razlozima pokretanja lista, urednici su objavili da u važnom političkom trenutku u kojem žive svojom domorodnom dužnošću smatraju izražavanje vlastita mišljenja o važnim političkim i društvenim pitanjima "bezobzirno nu i bez strasti". Svjesni uloge tiska u oblikovanju javnoga mnijenja u prosvijećenih obrazovanih naroda, urednici najavljuju da će odlučno braniti vlastita stajališta, nastojeći pridonijeti oblikovanju javnoga mnijenja u Hrvatskoj, ali da neće dopustiti da njihov list "bude stěcište podlih strastih, osobnih opadanjah i mērzostih."²⁴

Uredništva ostalih zagrebačkih liberalnih novina pridavala su veću pozornost raznim aspektima djelovanja novina u društvu, pa u njima ima više članaka o toj problematici, a pisala su i o Jelačićevu tiskovnom zakonu iz svibnja 1849.

Krug okupljen oko spomenutih listova polazi od uvjerenja da je prirodno pravo pojedinca i naroda izraziti svoje mišljenje usmeno i pismeno, dakle i u novinama. Sukladno vlastitoj liberalnoj orijentaciji i tada uvriježenom liberalnom shvaćanju slobode tiska kao prirodnog prava naroda, uredništva tih listova slobodu tiska smatrala su neotuđivim pravom naroda, a većina autora u ovdje citiranim člancima zalagala se za neograničenu slobodu tiska. Međutim, bilo je i drukčijih mišljenja. Urednik *Slavenskog Juga* Dragutin Kušlan u komentaru uz članak Ferdinanda Žerjavića u br. 63. izrazio je mišljenje da u građanskom društvu ne može postojati neograničena sloboda tiska, kao što ne postoji niti neograničena sloboda pojedinca, jer je ona ograničena slobodom drugih ljudi. U drugome članku, napisanom neposredno prije objavljivanja Jelačićeva tiskovnoga zakona, Kušlan je izrazio isto mišljenje, ali se usprotivio donošenju posebnoga tiskovnog zakona, jer je prema njegovu mišljenju sloboda tiska regulirana građanskim i kaznenim zakonima, jednako kao sloboda izražavanja misli. Posebni tiskovni zakoni zapravo ograničavaju slobodu tiska i pod novim imenom uvode cenzuru. Zato se Kušlan zalaže za ukidanje svih posebnih zakona o tisku. Anonimni autor u "Političkim iskricama" također se založio za slobodu tiska reguliranu građanskim i kaznenim zakonima.²⁵ Bogoslav Šulek kao urednik *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* također se založio za zakonom reguliranu slobodu tiska, ali se usprotivio donošenju posebnog zakona o tisku u proljeće 1849. u Hrvatskoj, procjenjujući da tada nisu postojali preduvjeti za donošenje posebnoga trajnoga tiskovnog zakona. Zakon o tisku trebao bi štiti građanske slobode, a ne služiti gušenju slobode tiska. Reguliranje tiskovnih prijestupa privremeno bi trebalo prepustiti postojećim građanskim i kaznenim zakonima, koje bi također trebalo revidirati i poboljšati, i tek kad se oni revidiraju i reorganizira sudstvo na načeli-

²⁴ "Věroizpovědanje", *SN*, 1./6. 6. 1848.

²⁵ A. Z., "Niekoliko riečih o namienjenom nam štamparskom zakonu" *SJ*, 61./23. 12. 1848.; F. Žerjavić, "Niekoliko riečih o slobodi štampe", *SJ*, 63./30. 12. 1848.; Poziv na pretplatu na *Südslawische Zeitung* od 14. 12. 1848., *NSK, ZR, R VII. -2°-6.*; [Avelin Čepulić], "Iz Hrelin-grada 22. svib.", *JN*, 50./7. 6. 1850.; uvodnik, *JN*, 186./18. 11. 1850.; "U Zagrebu 22. svibnja", *SJ*, 61./24. 5. 1849.; A. Z., "Političke iskrice", *SJ*, 58./16. 12. 1848.

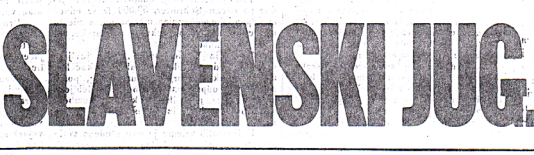
Broj 63.

Zagreb, Subota 30. Prosinca 1848.

Tečaj I.

Ovaj list izlazi svaki dan... Dnevnik...

Urednici: D. Kraljan i N. Krestić. Pisana uređivačica u Zagrebu u postarici...

Preko puta primaju u Zagrebu... Dnevnik...

Prijatelj list štiti 4 Kr. godišno. Izdavač: I. J. Zupanić.

Nared bez narednici jest tulo bez kosta. Denis H. S. Del.

Sloboda, jednakost i bratstvo. Luteran.

Nekoliko riječi o slobodi štampe *)

F. Žerjavić

Sloboda štampe jedino je sredstvo kojim se narodi mogu obrazovati (proffere)...

Ako je svrha našega bitja oplemenjenje i savršenje naših duševnih i tjelesnih sil...

*) Iz ovoga članka vidjeti će naše znanje običajno, da nam je nezavidna i veličanstvena...

Cenzura oboježi ili onakovi zakoni, kojima se ograničava ma i najmanje sloboda štampe...

Je li pak shodno baš sada omeđivati slobodu štampe, gdi se su stale tako... Hrvatski narod...

Sloboda štampe jest najsvetije jamstvo da se čovjeku kroje shodni zakoni. Ona ukida svu prisiraost i zasnovuje slobodu...

val, niti sudih nepodmitljivih, niti sloboda pravica, buduci da je ona jedini uterak...

Uterak taj jest žurnalistika, novinarstvo. Ovo bez slobodne štampe ni živjeti nemože...

A kad budeš, voli, u bašti gdi je jabuka zlatna, tamo stoji dva muška dječaka...

državah, gdi vladaju slobiti Stampsarski zakoni, dokazuju mnogobrojne glosbe...

Kažu protivnici, da se štampa može na zlo upotrijebiti. To se može činiti...

*) Ako mi nekad zlatnu jabuku sad, ja ću nepet dati da je ukradem. Gospodar: 'Ja dohva kad je tako, a ti sad, pa mi dohvati zlatnog konja...

PAZAR.

U jednom otoc kod tri sinus dunozi oko smije se a lievo plaće, suszi.

Lišica veli: 'Zi, pa je znam gdje je taj čokot, negd ajd za njega...'

Ali ovaj u bašti, dođi do prve straze, čuvari izbačići oči na njega, rekao bi, svaga će ga usrediti.

drugo, troće, i sve redom straze prođe, udje u baštu k stamm čokota, čokot lije vino svakog sata...

Gospodar upita ovog subodnja: 'Kako si ti smio kroz tolike straze proći i doći u baštu, da mi čokot odneseš?'

Lišica veli: 'Ja sam dobio zlatnu jabuku, koja za 24 sata precvjeta, uzrije, i zlatnu plod doneseja...'

Lišica veli: 'Ajde da idemo daleko do zlatne jabuke.' Dovede ga lišica do drugo do morati kroz osatku, ušli 12 strazaš proci...

Lišica veli: 'Ajde da idemo daleko do zlatne jabuke.' Dovede ga lišica do drugo do morati kroz osatku, ušli 12 strazaš proci...

Gospodar upita subodnja: 'Kako si ti smio i moći kod tolike moje straze doći u baštu...

Lišica veli: 'Ajde da idemo daleko do zlatne jabuke.' Dovede ga lišica do drugo do morati kroz osatku, ušli 12 strazaš proci...

Lišica veli: 'Ajde da idemo daleko do zlatne jabuke.' Dovede ga lišica do drugo do morati kroz osatku, ušli 12 strazaš proci...

ma potpune samostalnosti i javnosti, kad se poboljša kvaliteta osnovnog obrazovanja, urede općine i sl., tek tada bi se mogao donijeti trajni kvalitetni zakon o tisku.²⁶ Od zagrebačkih listova u proljeće 1849. zalagao se za donošenje zakona o tisku jedino *Agramer Zeitung*, opravdavajući njegovo donošenje potrebom discipliniranja radikalnoga zagrebačkoga tiska (tako su konzervativnije orijentirani političari u Hrvatskoj i Monarhiji okarakterizirali pisanje *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung*, V. Š.). Anonimni autor u *Agramer Zeitungu* založio se za donošenje tiskovnoga zakona "koji će istovremeno služiti kao štitić i oružje protiv" samovolje odozgo i odozdo.²⁷ Uredništva *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenskih novina* tijekom 1850. godine zalagala su se za donošenje kvalitetnog zakona o tisku, koji će prekinuti sa samovoljom u postupcima službenih organa prema tisku (Jelačićev tiskovni zakon nije se primjenjivao, osim pojedinih odredaba, V. Š.), međutim, to se stajalište nesumnjivo može pripisati pogoršavanju političkih okolnosti i uvjeta djelovanja tiska u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj.²⁸

Premda se priznavalo da se sloboda tiska može i zlorabiti²⁹, različiti su autori u zagrebačkim liberalnim listovima isticali važnost slobode tiska u prosvjećivanju naroda, razvoju i učvršćivanju demokratskih modela ponašanja u društvu, prihvaćanju novih institucija, a nadasve su se sloboda tiska i osuda javnog mnijenja apostrofirale kao najučinkovitije sredstvo obrane protiv neprikladnih zakona te zlorabita položaja i ovlasti u različitim segmentima državne uprave. Sloboda tiska jedino je sredstvo kojim se može uspostaviti i očuvati povjerenje između vlade i naroda, a slobodni tisak može u pojedinaca pobuditi ljubav prema domovini i sve druge ljudske i građanske kvalitete. Isticalo se također da tisak putem demantija i argumentirane rasprave najbolje može ublažiti rane koje je pojedincima ili ustanovama zadao taj isti tisak.³⁰

Ulogu javnosti u političkom i društvenom životu te slobodu tiska sa svim njezinim pozitivnim i negativnim aspektima vrlo sustavno i argumentirano prikazao je nepoznati autor u dva članka objavljena u nekoliko uzastopnih brojeva *Danice hrvatske, slavonske i dalmatinske*. Taj anonimni autor očigledno je bio vrlo dobro upućen u tada aktualna shvaćanja slobode tiska na njemačkom i francuskom jezičnom području, jer se pri argumentaciji svojih stajališta poziva na francuske i njemačke autore koji su pisali o slobodi tiska i donosi opsežne citate iz njihovih djela. Polazeći od

²⁶ B.[Bogoslav] Š. [Šulek], "Najprječji zakoni", NDHS, 56./10. 5. 1849.

²⁷ "Das Preßgesetz", AZ, 54./5. 5. 1849.; Stephan Moyses, "Agram, 13. Mai", AZ, 58./12. 5. 1849.

²⁸ JN, 136./19. 9. 1850. i uvodnik, SZ, 33./9. 2. 1850.

²⁹ Anonimni autor u listu *Agramer Zeitung* stavio je težište na opasnost od zlorabljenja tiska, međutim, njegovo bi se stajalište, koliko je meni poznato, moglo označiti kao iznimka u odnosu na prevladavajuća mišljenja u zagrebačkom liberalnom tisku na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine 19. st. Usp. "Die 'freie Presse' und die 'freie Association'", AZ, 138./12. 9. 1849. Isti je autor osudio kritički odnos oporbenog tiska prema austrijskoj vladi u još nekoliko članaka, ali u njima nije tako jasno iznio tezu o opasnosti od zlorabite tiska. "Die 'freie Presse' und die 'freie Association'", AZ, 136./10. 9. 1849.; "Die Oppositions-*Presse*", AZ, 206./1. 12. 1849.; "Die österreichische *Presse*", AZ, 209./5. 12. 1849.; "Die Finanzen und die *Presse*", AZ, 210./6. 12. 1849.; "Noch ein Wort über die politische *Presse*", AZ, 223./22. 12. 1849.

³⁰ F. Žerjavić, "Nekoliko riečih o slobodi štampe", SJ, 63./30. 12. 1848.; "Od Drave 18. lip.", JN, 71./3. 7. 1850.; "Iz Pariza 9. sèrp.", JN, 84./18. 7. 1850.; NDHS, 43./10. 4. 1849.; "Noch ein Wort über die politische *Presse*", AZ, 223./22. 12. 1849.

načela da je sloboda tiska usko povezana sa slobodom mišljenja i izražavanja misli u usmenom ili pisanom obliku te da su navedene slobode neprenosiva i neotuđiva prirodna prava čovjeka kao pojedinca i člana zajednice, autor je iznio argumente *pro et contra* slobode tiska. Svjestan mogućnosti zlorabe tiska analizirao je argumente koje iznose protivnici slobode tiska, ali ih je argumentirano odbacio i ustvrdio da su koristi od slobode tiska neusporedivo veće od mogućih zloraba. Sukladno vlastitoj liberalnoj orijentaciji zaključio je da je sloboda tiska jedan od temelja ustavnih država bez kojega su ustavnost i parlamentarizam nemogući, ona je nezamjenjiva u prosvjećivanju naroda te njegovu kulturnom, političkom i gospodarskom uzdizanju, ona je važno sredstvo borbe protiv nekvalitetnih zakona i zloraba državnih službenika, a također i jedino sredstvo uz pomoć kojega vlada može doznati pravo raspoloženje i potrebe naroda. Autor je ovdje primijenio tezu liberalnih krugova koja je osvješćivala vrlo važnu ulogu slobodnoga tiska u međusobnoj komunikaciji i uzajamnom djelovanju vladara/vladajućih krugova i naroda. Zbog svega navedenoga autor se založio za zakonitu slobodu tiska, odnosno usprotivio se njezinu ograničavanju posebnim tiskovnim zakonima ili cenzurom i izjasnio se za reguliranje tiskovnih prijestupa građanskim i kaznenim zakonima. Kao važne elemente u sudbenom postupanju zbog tiskarskih prijestupa naveo je javnost i usmenost sudskoga postupka te porotu, jer jedino tako regulirani sudski postupak u tiskarskim prijestupima nije prijatna slobodi tiska.³¹

Vjerojatno isti anonimni autor, sudeći po stilu pisanja i načinu argumentacije, slobodu tiska te s njom povezane slobode mišljenja i javnog izražavanja misli usko je povezao s pojmom javnosti i ocijenio ih najvažnijim temeljima ustavnih država. Argumentirano je odbacio sve prigovore protivnika javnosti i upozorio na višestruku korist koju donosi realizacija načela javnosti u praksi. Javnost je interpretirao kao javno mnijenje te kao glavno načelo na kojem se mora zasnivati proces funkcioniranja svih triju glavnih segmenata državne vlasti, odnosno zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, a u tom kontekstu taj bismo pojam mogli poistovjetiti s nama suvremenim pojmom transparentnost.³² Ti članci u *Danici* zapravo su najcjelovitiji i najsustavniji prikaz dvaju važnih društvenih fenomena – slobode tiska i javnosti – objavljeni u zagrebačkim listovima koje obrađujem u ovome radu. Ti članci nisu donijeli neke bitne novosti u odnosu na članke objavljene u *Saborskim novinama*, *Slavenskom Jugu*, *Südslawische Zeitungu*, *Jugoslavenskim novinama*, *Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim* i *Agramer Zeitungu*, ali izneseni su sustavnije i vrlo pregledno u dva članka u nekoliko nastavaka, a ne u više članaka različitih autora u različito vrijeme.

Dakle, vidljivo je da su uredništva tih listova zastupala liberalnu koncepciju slobode tiska - slobodu tiska tumačila su kao neprenosivo prirodno pravo čovjeka, isticala su mnogostruku korisnost slobodnoga tiska u državi i u društvenom životu, premda su bila svjesna i mogućnosti zlorabljenja tiska, slobodu tiska usko su povezivala sa slo-

³¹ "Sloboda štampe", *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska (DHSD)*, 44./28. 10. 1848., 45./4. 11. 1848., 46./11. 11. 1848., 47./18. 11. 1848.

³² "Javnost", *DHSD*, 49./2. 12. 1848., 50./9. 12. 1848., 51./16. 12. 1848., 52./23. 12. 1848., 53./30. 12. 1848. O javnosti i slobodi tiska kao temeljima građanskog društva pisao je Petar KORUNIĆ, "Osnovice građanskog društva u Hrvatskoj za revolucije 1848-49. godine" (Osnovice građanskog društva), *Radovi* – Zavod za hrvatsku povijest, vol. 32.-33., Zagreb, 1999.-2000., 69.-104.

HORVATSKA, SLAVONSKA I DALMATINSKA.

Broj 47.

U Subotu 18. Studenoga 1848.

Tečaj XIV.

Ljubite istinu više nego zlato, a bratju više nego život.

Iskrica 24. od Tomasea.

Sloboda štampe.

V.

O uvietnoj iliti zavisnoj slobodi štampe.

(Nadalje i Konac.)

Već prije rekosmo, da se podpuno slobodna štampa s uredbami mnoge vārsti proti zlopotriebljenju njenom sjediniti dade, n. p. da se ima naznačiti ime spisatelja ili izdatelja; da se za pregrješke kaštige oprediele; da se za novine i političke listove kaucije oprediele itd., nu s cenzurom nedade se nikako sloboda štampe spojiti. Mnogi dobrohotni muževi hotieli su pomoći, te su predložili opredieljenu cenzuru ili tako zvanu zavisnu ili uvietnu slobodu štampe (bedingte Pressfreiheit). Nu malo je tome riečih trieba, za da u smislu slobodne štampe sve uviete zabacimo. Mnogi misle da bi se najprije političke novine i bezimeni sastavci cenzuri podčiniti mogli.

Obća načela o slobodi štampe moraju se i kod političkih novinalah upotriebiti, jer ovi listovi mogu najviše duševno obćenje oživjeti i u svih klasah naroda znanje i pravi vid razprostrieti, dočim narod velikih knjigah nerazumie, nečita i nepozna. Pokojni Liebenstein, kao izvjestitelj u drugoj badenskoj komori god. 1819. rekao je u tom obziru: »Tko samo za velike sa-

stavke i knjige slobodu štampe hoće, a novine i zabavne liste tutorstvu cenzure predaje, onaj ili nemisli pošteno, ili sam nezna što hoće. Jer od onoga, što s jednom rukom daje, hoće da s drugom rukom mnogo znatniu polovinu natrag uzme.« —

Bezimena pisma od slobodne štampe izuzeti i cenzuri podvārći, osniva se samo na nepotriebitom strahu. Prepovied bezimenstva (anonimiteta) mogla bi se često nadriimenstvom (pseudonimitetom) obići; a takova prepovied mogla bi mnogoga za obće dobro i za znanosti koristnoga spisatelja prisiliti, da šuti; i morala bi, gdje se zlopotriebljenja i pregrješke ili pogriješke u državnom upravljanju nalaze, prepriečiti da ih sasvim ili stranom barem spisatelj neodkrije, bojeći se kojekakvoga progonstva. Dosljednost bi napokon tamo vodila, da i novine-nijednoga bezimenoga članka sadržavati nebi smiele!

Medjutim, dokle se je bojati, da narod koi dosti politički obrazovan nije za slobodu štampe, te bi njenom porabom možebiti neugodna odnošenja sprama sduženih vladah prouzročiti mogao, — dadu se nieke pogodbe glede slobodne štampe izviniti i opravdati; nu neka nitko nemisli, da slobodnu štampu ima, i neka se njome nitko neponosi, doklegod ikakova, ma i najblagorodnia cenzura u običajno mirno doba ob-
stoji. —

47

bodom mišljenja, govora i izražavanja misli te sa slobodom udruživanja kao kompletnim pojmovima, načelo slobode tiska povezivala su s načelom javnosti i oba su načela uvrštala među najvažnije elemente ustavnih monarhija. Shvaćanjem slobode tiska i javnosti krug oko tih listova participirao je u njemu suvremenim liberalnim shvaćanjima tih važnih načela na kojima su se, između ostalog, temeljile ustavne monarhije, što je i razumljivo uzme li se u obzir da je krug oko spomenutih listova težio za pretvaranjem Habsburške Monarhije u ustavnu monarhiju.

Razložila sam kako su uredništva zagrebačkih novina shvaćala ulogu slobode tiska. A kakva je prema njihovu mišljenju bila uloga novina kao javnog medija u društvu?

Neposredni i posredni pokazatelji potvrđuju utemeljenost zaključka da su uredništva tih novina bila svjesna važne i kompleksne uloge novina kao tada nesumnjivo najvažnijeg javnog medija u Hrvatskoj.³³ Nepoznat je autor u *Slavenskom Jugu*, citirajući Schlözera,³⁴ ustvrdio da su novine "najglavnija poluga izobraženja" i da čitajući novine čovjek upoznaje događaje, ali i znanja čovječanstva te postaje korisnim članom društva. U pozivu na pretplatu na *Slavenski Jug* u drugoj četvrtini 1849. godine izdavači lista, braća Župan, naglasili su ulogu slobode tiska i novina kao javnih medija u borbi protiv sve prisutnijih tendencija za uništenjem narodne slobode.³⁵ Dopisnik *Südslawische Zeitung* iz Vojvodine Srpske nazvao je novine "pišućim nositeljima javnoga mnijenja". Potaknut vrlo žučljivom, a katkad i neargumentiranom polemikom među novinama, kao jednu od zadaća novina označio je podupiranje kulturne i argumentirane razmjene mišljenja. Novine koje žele imati širu čitateljsku publiku trebaju imati jasni politički pravac koji će časno i čvrsto zastupati, trebaju raspravljati trezveno i argumentirano, ako je potrebno i primjereno okolnostima mogu unijeti malo duha, vica i ruganja, ali pojedine (poznate) osobe smiju spominjati samo koliko je nužno za bit predmeta o kojem pišu. Drugi anonimni autor u istim novinama kao jedinu praktičnu zadaću ustavnog tiska označio je učvršćivanje ustavnih shvaćanja u narodu i njihovo uzdizanje na stupanj potrebe da bi se onemogućio povratak na staro neustavno uređenje, ali naglašava da je tu zadaću doista moguće ostvariti tek kad ustavnost oživi u stvarnosti, a ne samo na papiru.³⁶ Uredništvo *Jugoslavenskih novina* u nekoliko je navrata definiralo ulogu novinstva: "Kao ravnateljica i voditeljica javnog mnjenja ima ona ("journalistika", V. Š.) velikih dužnosti, dužnosti, koje ako neizpunjava, svèru svoju promašuje, zadatak svoj nerješava." Zato novinari moraju poznavati vrijeme i okolnosti o kojima pišu, trebaju biti oprezni u kritikama i prilagoditi ih okolnostima. Novine također trebaju "... gojiti obće povjerenje gdje se zaslužuje i uklanjati svaku zapreku, koja bi harmoničko ustrojstvo dèržave paćila", odnosno drugim riječima rećeno uloga novina kao jav-

³³ O društvenoj ulozi novina sredinom 19. st. u Hrvatskoj te oblikovanju aktivne tiskovne politike nakon ukidanja cenzure i proglašenja slobode tiska usp. Vlasta ŠVOGER, "Novinstvo kao javni medij sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj", *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), 32., br. 3., 2000., 451.-462.

³⁴ August Ludwig von Schlözer (1735., Gaggstatt bei Kirchberg an der Jagst - 1809., Göttingen), publicist i povjesničar, profesor statistike na sveučilištu u Göttingenu. Najviše je pisao o povijesti sjeverne i istočne Europe.

³⁵ Δ "Novine" *SJ*, 11./14. 1. 1850.; *SJ*, 35./22. 3. 1849., *SJ*, 36./24. 3. 1849., *SJ*, 37./27. 3. 1849.

³⁶ "Naredba od 28. sèrpnja 1850.", *JN*, 156./12. 10. 1850.; uvodnik, *JN*, 114./24. 8. 1850., uvodnik, *JN*, 153./9. 10. 1850.

nog medija jest u tome da poštujući ustav i zakone oblikuju javno mnijenje. Prema mišljenju uredništva istoga lista zadaća je novina “da budu kao tribuna (propovjedaonica), s koje bi mogao svatko, koji osjeća u sebi snage, ravnati javno mnjenje, savjetovati, prigovarati, dokazivati, opominjati, izpravljati.”³⁷

Iz spomenutih teza o ulozi novina kao javnog medija u društvu vidljivo je da su uredništva tih triju listova bila svjesna velikog utjecaja novina na oblikovanje javnog mnijenja, ali i povratnog utjecaja javnoga mnijenja na novine, koje su istovremeno trebale biti i oblikovatelj javnoga mnijenja i njegov glasnogovornik.

Sa shvaćanjem spomenute komunikacijske uloge novina bio je povezan i odnos uredništava tih listova prema drugim novinama kao javnim medijima. Premda su načelno zastupala stajalište da se polemike među pojedinim listovima trebaju voditi umjerenim tonom, bez osobnih uvreda i napada, argumentirano i trezveno, da treba oponirati na idejnoj i sadržajnoj razini, a ne na razini autorove privatnosti i osobnosti³⁸, usprkos nastojanja da polemiziraju argumentirano, trezveno i civilizirano, što se ne može poreći, uredništva tih listova katkad se ipak nisu uspjela uzdići iznad razine osobnih obračuna pojedinaca različitih političkih uvjerenja. Pri tome treba naglasiti da je razina kvalitete polemike s drugim listovima uvelike ovisila o načinu polemiziranja uredništva tog drugog lista i da su najžešće polemike vođene između *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung*a na jednoj strani te *Agramer Zeitung*a i bečkih provladinih listova na drugoj strani. Uredništva liberalnih zagrebačkih listova o kojima se ovdje govori bila su svjesna raslojenosti periodičkih publikacija u odnosu na aktualnu vlast i priznavala su legitimnost postojanja (polu)službenog ili vladi naklonjenog tiska i oporbenog tiska kao i različitih publicističkih sredstava kojima se koriste u ostvarivanju svojih ciljeva. Međutim, uredništva zagrebačkih liberalnih oporbenih novina - osobito uredništvo *Südslawische Zeitung*a, koje je pozornije nego uredništva ostalih triju listova pratilo djelovanje (polu)službenog tiska u Monarhiji - oštro su osuđivala tendenciju etiketiranja, odnosno sklonost službenih i poluslužbenih novina u Austriji da listove koji bezuvjetno ne podržavaju austrijsku Vladu okarakteriziraju kao revolucionarne, protudržavne, radikalne i sl., premda su bila svjesna činjenice da takve etikete imaju suprotan učinak od učinka koji je priželjkivala Vlada, odnosno da su pridonosile širenju kruga čitatelja oporbenoga tiska.³⁹

Zalažući se za slobodu tiska, uredništva zagrebačkih u odnosu na austrijsku Vladu oporbenih novina pozorno su registrirala i najmanje medijske promjene u Austriji, a nisu im promicali niti znakovi koji su upućivali na pogoršavanje političkih uvjeta za djelovanje tiska, koje su, dakako, ocjenjivala negativno. Nakon sloma bečke listopadske pobune, u studenome 1848. na stranicama *Slavenskog Juga*, koji do tada uglavnom nije kritizirao poteze bečke Vlade, oštrim su tonom upućene kritike austrijskoj Vladi, Dvoru i vojnom vrhu zbog zabrane svih oporbenih listova u Beču i represivnih mjera protiv pojedinaca. Komentirajući zabranu jednog oporbenog lista u Beču,

³⁷ Δ, “Aus der Wojwodina”, SZ, 74./30. 3. 1850.; uvodnik, SZ, 182./27. 10. 1849.

³⁸ Δ “Novine”, SJ, 11./14. 1. 1850.; Δ, “Aus der Wojwodina”, SZ, 74./30. 3. 1850.

³⁹ “Agram”, SZ, 187./3. 11. 1849.; članak bez naslova, SZ, 193./10. 11. 1849.; “Agram”, SZ, 196./14. 11. 1849.; “Die Oppositionspretse”, SZ, 206./26. 11. 1849., SZ, 207./27. 11. 1849.; L. K., “Graz. (Die deutsche ministerielle- und die Oppositionspretse Oestreichs)”, SZ, 141./21. 6. 1850.

Südslawische Zeitung

Verantwortlicher Redacteur und Herausgeber: Jos. Prausa.

Gründet 1848, und wird durch 4 Hefen wöchentlich herausgegeben. Jede Heft 25 C. ...

Die Oppositionspressen.

Es liegt im Wesen des Constitutionalismus und des darauf zu folgenden rechten politischen Lebens, daß sich Parteien bilden...

Doch in einem aus so heterogenen Bestandtheilen zusammengesetzten Staate wie Dalmatien muß keine zur Opposition liegende, als in einem organisch entstandenen, sich sehr natürlich...

Dieses kleine Verhältniß der Regierung zum Volk dauert nicht länger; die Verhältnisse vom 2. Januar 1849 sind es jetzt, daß die Auflösung der Reichsverfassung...

Man entständen und organisierten sich neue Parteien trotz aller Ausnahmestrukturen und deren Beschränkungen. Der Kampf der Völkern nämlich in dem Bewußtsein...

Die Parteien werden nicht zu ihren, welche der Regierung das Recht geben wollen, sich Parteien zu bilden...

über auch gegen alle ministeriellen Subskripten, welche ihre Unabhängigkeit gegen die Regierung nicht ändern...

Ein Blatt hat sich gegen die Errichtung einer Nationalversammlung ausgesprochen, welche sich nicht nur über die Verfassung, sondern auch über die Reichsverfassung...

Wer der Idee der Nationalversammlung entgegensteht, wie wir nur in diesem die Erfüllung des nationalen Erbtheils der dalmatischen Slaven für möglich halten...

Wir drücken nicht, daß wir, wenn wir für die Reichsverfassung anhalten, in diesem Sinne, auch für die gegenwärtige Verfassung; die meint noch, es dürfte im Staate keine Partei geben...

(Zerfällt folgt.)

Verfassungsrechtliche Monarchie.

Namam. Der „Slaw Jug“ stellt „als Beweis, wie von der Regierung Alles Mögliche geschieht, um minier Reichsverfassung...

„Der hohe Ministerrath hat den Beschluß gefaßt, daß nach dem die Vollstandsfeierlichkeiten als Reichsfest, erfüllt worden...

eine Gefahr oder widerlicher Nachtheil für den Staat nicht herbeizuführen wäre, in Anknüpfung zu bringen...

Hieran, am 10. Nov. 1849. Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung...

Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung, welche von Seite einer... Die „Pressen“ enthält folgende Artikel...

Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung, welche von Seite einer... Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung...

Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung, welche von Seite einer... Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung...

Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung, welche von Seite einer... Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung...

Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung, welche von Seite einer... Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung...

Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung, welche von Seite einer... Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung...

Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung, welche von Seite einer... Die Nationalversammlung hat sich über die Nationalversammlung...

uredništvo *Slavenskog Juga* konstatiralo je da će, nastavi li Vlada započetu politiku, uskoro potpuno uništiti slobodu tiska, koja će ostati samo u vanjskom obliku, ali bez stvarna sadržaja. Za razliku od zagrebačkih prema bečkoj Vladi oporbenih novina, *Agramer Zeitung* tijekom 1849. godine podržavao je politiku Vlade i dosljedno odbacivao bilo kakve kritike upućene na njezin račun. U tome je katkad otišao tako daleko da je ponekad polemizirao s hrvatskim i austrijskim listovima koji su kritizirali pojedine mjere ili općenito politički pravac austrijske Vlade sustavno odbacujući kritičke opaske oporbenih listova, ali bez stvarnih argumenata, koristeći populističko-demagoške metode i političke fraze bez stvarna sadržaja. Nakon čitanja takvih polemika stječe se dojam da je uredništvu bilo stalo jedino do toga da po svaku cijenu u očima austrijske Vlade sačuva sliku lojalnosti svoga lista. Takva uređivačka politika razumljiva je, uzme li se u obzir da je urednik u jednome članku ponosno objavio čitateljstvu da se i Njegovo Veličanstvo nalazi u krugu čitatelja *Agramer Zeitung*.⁴⁰

Urednici i suradnici oporbenih zagrebačkih novina očigledno su bili svjesni pogoršavanja uvjeta djelovanja tiska i nastojali su se prilagoditi novonastaloj situaciji. Dopisnik *Jugoslavenskih novina* iz Bakra ironizira navodnu slobodu tiska, koja je tijekom 1850. godine postojala u znatno suženom obliku: "Ovdě bih nešto primětio, ali sloboda štampe pero mi je otupila." Vrlo mračnu sliku uvjeta u kojima djeluje tisak u Monarhiji potkraj 1850. godine dao je urednik *Jugoslavenskih novina* u anonimnome članku. O teškim uvjetima za djelovanje oporbenog tiska svjedoči i činjenica da se urednik *Südslawische Zeitung* nije usudio objaviti vlastiti komentar informacija da će se tiskovni prijestupi ponovno uključiti u opći Kazneni zakon, ali uz pooštavanje sankcija za tiskovne prijestupe. Prema tim informacijama, ako je urednik nekoga lista kažnjen prema odredbama Kaznenog zakona, on zauvijek gubi pravo uređivanja novina ili časopisa, gubi aktivno i pasivno biračko pravo na svim razinama i ne može biti porotnik, niti može obnašati bilo kakvu dužnost u javnoj službi, što je zapravo značilo gubitak nekih od najvažnijih građanskih prava. Umjesto vlastita komentara Praus je prenio komentar iz lista *Ostdeutsche Post*, u kojem se duhovito opisuje položaj tiska 1851. godine: ljude koji su malo neoprezno vitlali "bajklom istine" ili su preglasno i neoprezno govorili kao "tumači želja i potreba državljana" (citati su izvatici iz Vladina obrazloženja zakona o tisku od 13. 3. 1849., V. Š.) osuđuje se na isključenje iz građanskoga društva i svih njegovih prava što je zapravo društvena smrt. U istom se komentaru naglašava da se lopove i ubojice kažnjava tamnicom, ali im se ne oduzima pravo bavljenja vlastitom strukom kao novinarima, pa je sankcija društva prema njima blaža nego prema novinarima i urednicima. Daljnje pogoršavanje položaja tiska donijela je carska naredba od 6. srpnja 1851., kojom su upravni organi krunovina dobili mogućnost zabrane nepoželjnih novina. Praus je prenio obavijest o tome iz lista *Ostdeutsche Post*, a zanimljivo je da se ni drugi listovi u Monarhiji nisu usudili komentirati tu naredbu.⁴¹ I to je dokaz da sloboda tiska

⁴⁰ *SJ*, 41./8. 11. 1848.; *SJ*, 43./12. 11. 1848.; *SJ*, 46./19. 11. 1848.; *SJ*, 1./2. 1. 1849.; "Die 'freie Presse' und die 'freie Association'", *AZ*, 136./10. 9. 1849. i 138./12. 9. 1849.; "Die Oppositionspresse", *AZ*, 206./1. 12. 1849.; "Die österreichische Presse", *AZ*, 209./5. 12. 1849.; "Die Finanzen und die Presse", *AZ*, 210./6. 12. 1849.; "Noch ein Wort über die politische Presse", *AZ*, 223./22. 12. 1849.

⁴¹ O postupnom pogoršanju uvjeta djelovanja tiska u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj nakon sloma revolucionarnih previranja 1848.-1849., vidi kod V. ŠVOGER, *Südslawische Zeitung*, 35.-48. Usp. također "Iz Bakra 15. svibnja", *JN*, 37./22. 5. 1850.; uvodnik, *JN*, 198./2. 12. 1850.; "Agram", *SZ*, 61./14. 3. 1851.; "Wien, 12. März", *SZ*, 62./15. 3. 1851.; "Wien. (Stimmen über die neue Preßverordnung.)", *SZ*, 166./22. 7. 1851.

u Monarhiji tada zapravo više nije ni postojala, nego je tisak podvrgnut vrlo strogim ograničenjima.

Samo nekoliko mjeseci nakon uspostavljanja slobode tiska u Monarhiji, u Hrvatskoj su se pojavile glasine o skorom donošenju zakona o tisku. Te glasine nisu bile bez temelja što pokazuje Jelačićev zahtjev Banskome vijeću u prosincu 1848. da izradi zakonsku osnovu o tisku, koja bi, bez kršenja ustavne slobode, trebala spriječiti da zagrebački listovi zlorabeći slobodu tiska šire nezadovoljstvo i mržnju prema austrijskim i hrvatskim vlastima. Prosvjetni odsjek Banskoga vijeća sastao se 16. prosinca 1848. i zaključio da se u tadašnjim uzburkanim političkim okolnostima ne može sastaviti takav zakon, jer je nužan preduvjet za njegovo donošenje da Sabor uredi odnos Hrvatske prema drugim zemljama Monarhije. Odsjek je predložio da banski namjesnik blago upozori urednike zagrebačkih listova neka ne objavljuju informacije koje bi mogle uznemiriti javnost i ugroziti sigurnost zemlje.⁴² Budući da su urednik i neki suradnici *Slavenskog Juga* bili članovi Banskoga vijeća, nije nemoguće da su doznali za spomenuti banov zahtjev, premda šira hrvatska javnost najvjerojatnije nije znala za njega. Sigurno je, međutim, da je *Slavenski Jug* reagirao na informacije o pripremanju zakona o tisku. Anonimni je autor naglasio da bi ograničavanje pisanja o pitanjima važnim za budućnost naroda privremenim zakonom o tisku zapravo još više ograničilo tisak nego predožujaska cenzura. Budući da se vlastodršci ne usude ponovno uvesti cenzuru, namjeravaju donijeti vrlo fleksibilan i nedorečen zakon o tisku koji će omogućiti kažnjavanje i najmanjih prekršaja, a uvođenjem jamčevina i novčanih kazni dovest će do propasti novinstva i književnosti na narodnom jeziku, jer se pisanjem na narodnom jeziku uglavnom bave ljudi bez znatnijeg imetka, koji se više neće moći baviti tako rizičnim zanimanjem kakvo je novinarsko. Slobodu tiska kao prirodno pravo čovjeka prema njegovu mišljenju ne treba ograničavati zakonima o tisku. Istaknuvši višestruku ulogu slobode tiska u društvu kao važnog sredstva u procesu obrazovanja naroda, sredstva koje pomaže u sprečavanju samovolje državnih službenika i u uspostavljanju povjerenja između vlade i naroda, Ferdinand Žerjavić založio se za neograničenu slobodu tiska. Uredništvo *Slavenskog Juga* u komentaru uz taj članak ogradilo se od takvoga stajališta, ustvrdivši da nije moguća neograničena sloboda tiska.⁴³

Očigledno su i austrijski vlastodršci tako mislili. Naime, neograničena sloboda tiska u Monarhiji kratko je trajala, jer su austrijski vladajući krugovi već od početka 1849. godine poduzimali mjere za ponovno uspostavljanje kontrole nad tiskom. Važan korak u tom procesu bio je austrijski zakon o tisku od 13. ožujka 1849., kojim se uvode jamčevine i novčane kazne za prekršitelje.⁴⁴ Prema tom zakonu načel-

⁴² Jelačićevo pismo Lentulaju od 9. prosinca 1848., Tomislav MARKUS, *Korespondencija bana Jelačića i Banskoga vijeća 1848.-1850.*, Zagreb 1998., 112.-113. Taj Jelačićev zahtjev ponajprije je bio usmjeren protiv oštrog pisanja *Slavenskog Juga*, a oštrinom izričaja i radikalnošću ideja osobito su se isticali članci "Pozor Slaveni", autora Ivana Kukuljevića, *SJ*, 44./15. 11. 1848., i anonimno objavljeni "Obzor austrijski", *SJ*, 51./1. 12. 1848., koji su izazvali veliku pozornost u Austriji i u prijevodu su objavljeni u nekoliko listova. O sjednici Prosvjetnog odsjeka usp. HDA, B. vij., XIII., PO, (1848.), 28-8.

⁴³ A. Z., "Nekoliko riečih o namijenom nam štamparskom zakonu", *SJ*, 59./19. 12. 1848., *SJ*, 60./21. 12. 1848., *SJ*, 61./23. 12. 1848.; F. Žerjavić, "Nekoliko riečih o slobodi štampe", *SJ*, 63./30. 12. 1848.

⁴⁴ Hrvatska je javnost negativno ocijenila taj zakon. U komentaru austrijskog tiskovnog zakona u *Novinama dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskim* ističe se da se tim zakonom novčanim mjerama zapravo želi ugušiti sloboda tiska, jer su propisane visoke jamčevine i visoke novčane kazne za niz prekršaja. *NDHS*, 36./24. 3. 1849.

nik Prosvjetnog odsjeka Banskog vijeća Stjepan Moyses izradio je Privremeni zakon o štampi⁴⁵, a Jelačić ga je 9. svibnja 1849. potpisao kao ban i diktator. Tim su zakonom i u Hrvatsku uvedene jamčevine za izdavanje političkih listova, uvedena je obveza tiskanja impresuma, a kazne za prijestupe još su strože nego u austrijskom tiskovnom zakonu, jer su osim novčanih kazni predviđene i zatvorske kazne za prekršitelje te trajan gubitak mogućnosti bavljenja uredničkom djelatnošću za urednika zabranjenih novina.

Takav strogi zakon o tisku osudili su svi zagrebački listovi, osim *Agramer Zeitung*, koji ga je u skladu sa svojom novom provladinom orijentacijom opravdavao. Autor spomenutoga tiskovnoga zakona, Stjepan Moyses, u tome je listu prikazao genezu te "naredbe", donesene radi obuzdavanja "krajnje opasne zloporabe periodičkog tiska" te odbacio optužbe koje je na njegov račun uputio *Slavenski Jug*. I u drugim člancima u tome listu opravdavalo se donošenje tiskovnoga zakona.⁴⁶ Nasuprot tome, opća je ocjena zagrebačkih liberalnih listova da je taj zakon vrlo strog, stroži od austrijskoga tiskovnoga zakona, koji je najstroži među tiskovnim zakonima u svim ustavnim zemljama, da je ponajprije usmjeren protiv političkih periodičkih listova, jer samo oni moraju plaćati jamčevinu, da se uvođenjem jamčevine i novčanih kazni namjeravalo podjarmiti političko novinstvo i pretvoriti ga u "monopol bogatih" i u "služavku imućnih" (*Südslavishe Zeitung*), da je taj zakon nepravedan, jer jedino za tiskovne prijestupe predviđa i zatvorske i novčane kazne, pa se tako urednici i izdavači novina strože kažnjavaju nego ostali prekršitelji zakona u Austriji, naglašavalo se da je taj zakon nedorečen i neprovediv u praksi. Glavnu krivnju za strogost i lošu kvalitetu privremenoga tiskovnoga zakona za Hrvatsku komentatori u *Slavenskom Jugu*, *Südslavishe Zeitungu* i *Novinama dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskim* pripisivali su njegovu sastavljaču, kanoniku Moysesu, a Jelačićevu ulogu u donošenju zakona ublažavali su, opravdavajući ga nedostatkom vremena da pažljivo pregleda zakonski prijedlog prije njegova potpisivanja, ali spočitavali su mu prekoračenje diktatorskih ovlasti pri potpisivanju zakona o tisku.⁴⁷

Otpor protiv privremenog hrvatskog zakona o tisku postojao je i unutar strukture vlasti u Hrvatskoj, vjerojatno i zbog otpora javnoga mnijenja, što se može zaključiti po tome što je taj zakon u prvoj polovici svibnja 1849. Bansko vijeće ublažavalo, vjerojatno u smislu blažih kazni za tiskovne prijestupe, možda i pod utjecajem Šulekovih "Opazki", koje je uputio Prosvjetnom odsjeku, pa je zbog toga zakon objavljen dva tjedna nakon što je službeno donesen.⁴⁸ Zbog otpora zamjenika glavnoga

⁴⁵ "Privremeni zakon o štampi" i druga dva s njim povezana zakona "Privremeni članak o inostranik" te "O sudištu i sudbenom postupanju glede tiskarskih proizvodah" objavio je Tomislav MARKUS, "Dokumenti o hrvatskom pokretu iz 1849. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, 30., br. 3., Zagreb, 1998., 577.-595. Ti su zakoni objavljeni na str. 581.-585.

⁴⁶ Stephan Moyses, "Agram 13. Mai", *AZ*, 58./12. 5. 1849.; "Das Preßgesetz", *AZ*, 54./5. 5. 1849.; *AZ*, 60./19. 5. 1849.; *AZ*, 68./7. 6. 1849.

⁴⁷ "U Zagrebu, 23. svibnja", *SJ*, 61./24. 5. 1849.; članak bez naslova u kojem su pretiskane Šulekove Opazke, *SJ*, 62./26. 5. 1849.; *SJ*, 72./19. 6. 1849.; *SZ*, 63./23. 5. 1849.; "Das Cautionssystem bei der Presse", *SZ*, 64./25. 5. 1849.; *SZ*, 80./22. 6. 1849.; "Agram", *SZ*, 91./10. 7. 1849.; "Opazke", *NDHS*, 62./24. 5. 1849.; "Porota u naše doba", *NDHS*, 64./29. 5. 1849., 66./2. 6. 1849., 68./7. 6. 1849., 70./12. 6. 1849., 72./16. 6. 1849.; B. Š., "Interpellacia na g. dèržavnog odvètnika", *NDHS*, 67./5. 6. 1849.; "Das Preßgesetz", *AZ*, 54./5. 5. 1849.; *AZ*, 60./19. 5. 1849.; *AZ*, 68./7. 6. 1849.

⁴⁸ Usp. Tomislav MARKUS, *Slavenski Jug*, 122., bilj. 183.

državnoga tužitelja Ivana Mažuranića, koji je pri tome uživao podršku ministra pravosuđa Antona Schmerlinga, taj se zakon nije primjenjivao u praksi, osim odredbe o jamčevini i osim u tiskovnom procesu protiv izdavača *Slavenskog Juga*. Nakon neuspjelog porotnog suđenja protiv izdavača *Slavenskog Juga*⁴⁹, Jelačić je ukinuo porotu u tiskovnim procesima i zabranio *Slavenski Jug*. Zabranu *Slavenskog Juga* urednik *Südslawische Zeitung*, Josip Praus, tumači kao "privremenu suspenziju", povod koje je propali sudski proces protiv toga lista. Prema privremenom tiskovnom zakonu neki list može se obustaviti samo prema § 12. i 24. i to sudskim putem. Zaočilaženje tog postupka pri obustavljanju *Slavenskog Juga* Praus tumači kao dokaz da je Privremeni zakon o štampi suspendiran. Budući da Oktroirani ustav i Hrvatskoj jamči slobodu tiska, a prema Prausovu mišljenju sloboda tiska mora biti regulirana zakonom, autor se založio za što skorije objavljivanje austrijskoga tiskovnoga zakona u Hrvatskoj, što je još potrebnije jer se hrvatski tiskovni zakon pokazao neprovedivim i suspendiran je. Urednik *Südslawische Zeitung* obavještava čitatelje da je po banovu nalogu i on pozvan pred predsjednika Banskog vijeća i upozoren da mora pisati umjereno i pridržavati se Privremenog zakona o tisku, što je čak morao potvrditi pisanom izjavom. Na kraju autor vrlo ironično napominje da će se ubuduće još dosljednije pokoravati jasnim zahtjevima koje pred uredništvo postavlja zakon i nedefiniranim zahtjevima umjerenosti. Uredništvo toga lista objavilo je komentare pojedinaca i drugih listova o zabrani *Slavenskog Juga*. Franjo Lovrić iznosi komentare u Sisku povodom navedene zabrane i ističe da je politika držanja javnosti u neznanju vrlo opasna, jer će javno mnijenje u nedostatku legalnih razloga za zabranu, tumačenje potražiti među vjerojatnim razlozima. U komentaru prenesenom iz lista *Wanderer* ističe se da je zabrana *Slavenskog Juga* bez pravomoćne sudske presude nezakonita, a ta se tvrdnja potkrepljuje citatom iz Privremenog tiskovnog zakona koji navodi da zabrani lista moraju prethoditi dvije (sudske) kazne, jer kad bi se opomene mogle tako tumačiti, bečki listovi više ne bi postojali. Komentirajući taj članak iz *Wanderera*, Praus ističe da je zabrana *Slavenskog Juga* prvi i jedini slučaj u ustavnoj Austriji da se izvan opsadnog stanja neki list obustavlja na nezakonit način, da je time stvoren presedan i da je taj slučaj izazvao osupnutost i strah, jer je pokazao da se ustavom zajamčena prava više ne smatraju nepovredivima.⁵⁰ *Agramer Zeitung* i *Narodne novine*, sukladno tadašnjoj vlastitoj provladinoj orijentaciji, odobravale su Jelačićev nalog o zabrani *Slavenskog Juga*, opravdavajući ga kao jedino logično rješenje nakon neuspjelog sudskog procesa protiv njegovih izdavača, a koje je doneseno zbog radikalnog pisanja toga lista i stalnih napada na Vladu.⁵¹

Usprkos Šulekove intervencije kod bana Jelačića i očekivanja hrvatske javnosti koja je zabranu *Slavenskog Juga* smatrala privremenom, ta se zabrana pokazala trajnom. Takva je sudbina krajem iste godine pogodila i *Jugoslavenske novine*⁵², za koje je u

⁴⁹ O tome su izvijestili *SJ* i *SZ*. "Slavenski Jug pred porotom d. 6. velj.", *SJ*, 31./7. 2. 1850.; "Agram 6. Febr. (Verhandlung des Preßprozesses gegen die Gebrüder Suppan als Verleger des 'Slavenski Jug.'), *SZ*, 30./6. 2. 1850.

⁵⁰ Uvodnik, *SZ*, 37./14. 2. 1850. Obavijest o zabrani *SJ* donio je *SZ* u br. 36./13. 2. 1850.; F. L., "Sissek, 16. Februar", *SZ*, 42./20. 2. 1850.; komentar o zabrani *SJ* iz lista *Wanderer*, *SZ*, 42./20. 2. 1850.

⁵¹ *NN*, 36./13. 2. 1850.; *AZ*, 36./13. 2. 1850.

⁵² *Jugoslavenske novine* zabranjene su po nalogu podbana Benka Lentulaja od 13. 12. 1850., zbog anonimno objavljenog članka Avelina Čepulića "Iz Hrelin-grada", objavljenog u br. 207./12. 12. 1850., u

javnosti bilo uvriježeno mišljenje da su nasljednik *Slavenskog Juga*. *Jugoslavenske novine* također su zabranjene na nezakonit način, ali se tada po prvi put nije niti pokušalo stvoriti privid zakonitosti zabrane, kao u sudskom procesu protiv izdavača *Slavenskog Juga*. Te su zabrane najavile još teže dane za hrvatski liberalni tisak, ali to prelazi okvire ovoga rada.

IV. Zaključak

Hrvatski liberalni listovi *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung*, *Jugoslavenske novine* te od proljeća 1848. do početka ljeta 1849. *Agramer Zeitung* i *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, tj. dok nisu počele podržavati politiku austrijske Vlade, slobodu tiska usko su povezivali sa slobodom mišljenja i izražavanja misli, a navedene slobode shvaćali su kao prirodno pravo naroda. Mišljenja o (ne)ograničavanju slobode tiska u krugu okupljenom oko tih listova nisu bila potpuno identična. Naime, dio suradnika tih listova zagovarao je potpunu slobodu tiska i protivio se bilo kakvom ograničavanju te slobode, a tiskovne zakone tumačio je kao vrstu prikrivene cenzure. Nasuprot njima, uredništva tih listova, osim uredništva *Saborskih novina* - koje se o tom pitanju nije precizno izjasnilo - nisu zagovarala potpunu slobodu tiska. Naime ona su zastupala mišljenje da u ustavnoj državi s građanskim društvom ne može postojati niti neograničena sloboda pojedinca, jer je ona ograničena slobodama drugih ljudi, pa tako ne može postojati niti neograničena sloboda tiska. Urednici *Slavenskog Juga* i *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* založili su se za zakonsko reguliranje slobode tiska, ali ne posebnim tiskovnim zakonom, nego postojećim građanskim i kaznenim zakonima. Uredništvo *Südslawische Zeitung* tijekom 1849. godine nije pobliže definiralo kako zamišlja zakonsko reguliranje slobode tiska, a krug oko *Agramer Zeitung* u proljeće 1849. zagovarao je ideju donošenja posebnoga tiskovnoga zakona. Uredništva *Slavenskog Juga*, *Südslawische Zeitung* i *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* osudila su Jelačićev privremeni zakon o tisku kao vrlo strog, nedorečen i neprovediv zakon, a također su osudila i Jelačićevo prekoračenje diktatorskih ovlasti pri njegovu potpisivanju. Uredništvo *Agramer Zeitung* pozitivno ga je ocijenilo. Ovo raslojavanje u redovima zagrebačkog liberalnoga tiska vrlo se jasno vidjelo nakon nezakonite zabrane *Slavenskog Juga*, koju je *Südslawische Zeitung* osudio, a podržala su je uredništva *Agramer Zeitung* i *Narodnih novina*. Tijekom 1850. godine, a kao rezultat neprestanog pogoršavanja položaja tiska u Austriji i Hrvatskoj, urednici *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenskih novina* založili su se za donošenje pravednog zakona o tisku, pa čak i za primjenu vrlo strogog austrijskoga tiskovnoga zakona u Hrvatskoj, naglasivši da će se radije podrediti strogome tiskovnom zakonu, nego samovolji pojedinaca.

Uredništva tih listova prihvaćala su liberalno tumačenje uloge novina kao javnog medija u društvu i isticala su korisnost novina zbog njihova utjecaja na oblikovanje javnoga mnijenja, zbog njihova utjecaja na širenje obrazovanja i ideja o građanskim i političkim pravima i dužnostima pojedinaca, zbog uloge koju novine kao glas

kojem se oštro kritizira političko stanje u Austrijskom Carstvu i uspoređuje se sa stanjem u Osmanjskom Carstvu. Kratke obavijesti o zabrani toga lista donijeli su drugi zagrebački listovi: *NN*, 289./16. 12. 1850.; *AZ*, 289./16. 12. 1850.; *SZ*, 289./16. 12. 1850. U tome je listu objavljena i obavijest uredništva *Jugoslavenskih novina* o zabrani lista, "Agram", *SZ*, 292./19. 12. 1850.

javnosti imaju u razotkrivanju samovoljnog i nezakonitog djelovanja pojedinaca u državnoj administraciji te zbog uloge novina kao posrednika u komunikaciji između vlade i naroda. Uredništva navedenih listova bila su svjesna i medijski centrirajuće uloge novina, koja se očitovala u izboru tema i vijesti o kojima su pisala, a na stranicama svojih novina nastupala su i kao glasnogovornici javnosti. Može se reći da je u zagrebačkim listovima koji su tema ovoga rada bio izražen tzv. efekt putokaza kod medija.⁵³ Uredništva tih listova bila su, dakako, svjesna i opasnosti od zlorabljenja utjecaja novina na javno mnijenje, ali zastupala su mišljenje da su koristi od utjecaja novina u javnosti neusporedivo veće od mogućnosti njihova zlorabljenja. Jedino se u listu *Agramer Zeitung* tijekom druge polovice 1849. godine jače isticala opasnost od zlorabljenja utjecaja novinstva na javno mnijenje, a objašnjenje za to treba tražiti u promjeni orijentacije lista u odnosu na austrijsku Vladu, tj. u prelasku u krug provladinih listova. U polemikama s listovima drukčije političke orijentacije uredništva navedenih listova upozoravala su na različite manipulacijske tehnike koje su ti listovi rabili.⁵⁴ Uredništva *Slavenskog Juga*, *Südslawische Zeitung*, *Jugoslavenskih novina*, *Agramer Zeitung* i *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* (uredništvo *Saborskih novina* nije direktno polemiziralo s konkurentskim listovima različite političke orijentacije) na teorijskoj su se razini zalagala za polemiziranje u novinama na kulturnan, trezven i argumentirani način, bez osobnih uvreda, ali katkad se u praksi, u žaru polemike, i sama nisu potpuno pridržavala vlastitih načelnih stajališta. Bez obzira na to, može se reći da su uredništva navedenih listova i na teorijskoj i na praktičnoj razini bila svjesna kompleksne društvene uloge novina, da su različitim metodama i tehnikama izbora informacija i njihove prezentacije svjesno nastojala utjecati na oblikovanje javnoga mnijenja te se i u tom aspektu medijskog funkcioniranja listovi koje su uređivala mogu ocijeniti modernima i sljednicima onodobnih suvremenih europskih tendencija u djelovanju novina kao tada još uvijek najvažnijeg javnog medija.

⁵³ Hans WAGNER, "Das Fach-Stichwort: Medienwirkung (Medienwirkung)", u: Joachim VON SCHWARZKOPF, *Ueber Zeitungen (und ihre Wirkung)*, München, 1993., pretilak istoimena djela iz 1795., 33.-49., posebice str. 35.-41.

⁵⁴ Različite manipulacijske tehnike vrlo detaljno i sustavno izložio je Joachim VON SCHWARZKOPF u potkraj 18. stoljeća tiskanome djelu *Ueber Zeitungen*, a one se s manjim promjenama i danas nabrajaju u studijama o dezinformiranju javnosti putem medija. Te tehnike ukratko navodi Hans WAGNER, *Medienwirkung*, 44.

Zagreb liberal publications about the freedom of press and the social role of newspapers in the period between the revolution of 1848 and introduction of neo-absolutism in 1851

Vlasta Švoger

Croatian Institute of History

Opatička 10

Zagreb

Republic of Croatia

Author analyzes attitudes of Zagreb liberal newspapers (*Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung*, *Jugoslavenske novine*, *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* i *Agramer Zeitung*) towards freedom of press and the role of newspapers as a public media, until these newspapers openly started to support the politics of the Austrian government. The circle and the readers of these publications considered freedom of press as a natural and predetermined human right, and associated it with the freedom of speech and thought. Editorial boards of these newspapers thought that unconditional freedom of press was not possible, relating this with the impossibility of the unlimited freedom of each person. However, these boards did not have consistent thrust about the legislative regulation on the matter of the freedom of press. Editorial boards of *Agramer Zeitung*, *Südslawische Zeitung*, and *Jugoslavenske novine* propped up legalization that would protect press from any pressure whether it came from authorities or public. On the other hand, editorial boards of *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* and *Slavenski Jug* opposed the any formal legalization, since they considered that freedom of press is regulated by civil and criminal law. All the aforementioned editorial boards were aware of the complexity of the problem and importance of the newspapers as public media of the contemporary society (regarding the public opinion, education, political rights and obligations of an each individual etc.). This attitude and awareness is visible from the topics of the articles published in the newspapers, as well as from the fact that they acted as *vox populi*. Though they were aware of the possible misuse of newspapers and public media, they thought that their positive role was more important and had grater impact on the society.

Keywords: Zagreb liberal press, *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung*, *Jugoslavenske novine*, *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, *Agramer Zeitung*, freedom of press, liberalism, public media, revolution 1848-1849, neo-absolutism